

Historia rozwoju przemysłu bawełnianego w Królestwie Polskiem.

Historię rozwoju przemysłu bawełnianego, przedziałniano-lkackiego, w Królestwie Polskiem, należącego ze względu na wielkość wartości wytworu oraz liczbę zatrudnionych w nim pracowników polskich do najbardziej rozwiniętych gałęzi przemysłu naszego, — podzielić możemy na następujące trzy okresy:

a) okres rękodzielniczy od 1820 r. do 1840 r., w którym przemysł obywatelski bez pary i stoi na poziomie wytwórstwa rękodzielniczego,

b) okres przejściowy, obejmujący lata 1840—1870; w okresie tym przemysł posiada już parę i maszynami wytwórcami i

c) okres wielkoprzemysłowy od 1870 r. do ostatnich czasów; w okresie tym odbywa się ześrodkowanie (koncentracja) wytwórstwa w przedsiębiorstwach średnich i wielkich oraz zanikanie przedsiębiorstw drobnych i rękodzielniczych.

Epoką zrodzenia przemysłu bawełnianego w kraju naszym jest rok 1820, w którym powstała pierwsza fabryka perkalików pod firmą „Karol Scholtze i S-ka” w Marymoncie pod Warszawą o 40 krosnach ręcznych i zatrudniająca 68 robotników, a nie liczone jeszcze rodziny tkaczy zagranicznych zachęcane przywilejami, nadawanymi przez Rząd opiekuńczy ówczesnego Księstwa Warszawskiego, a następnie Królestwa Kongresowego, zaczęły dopiero osiadać w miasteczkach Województwa Kaliskiego.

Główna osnova rozporządzeń prawodawczo-administracyjnych, wydanych d. 8 (20) Marca 1809 roku, 17 (29) Stycznia 1812 r. 19 Lutego (2 Marca) 1816 r., 6 (18) Września 1820 r., i 9 (21) Listopada 1823 r., a mających na celu podniesienie i rozwój przemysłu polskiego, jest następująca: cudzoziemcy fabrykanci i rzemieślnicy, życzący pracę swoją i umiejętność przeszedź do Polski, otrzymywali pieniądze na przesiedlenie się i zwolnieni byli od opłat celnych za przywożone przez nich z zagranicy wszelkie ruchomości i bydło a po przebyciu na miejsce otrzymywali darmo ziemię pod budowę osady fabrycznej oraz drzewo z lasów rządowych i cegłę po cenie kosztu; nadto na zawsze zwolniono ich i ich synów, zagranicą zrodzonych, od służby wojskowej i na krótszy lub dłuższy okres czasu od obowiązków kwaterekowych oraz wszelkich innych podatków; niektórzy otrzymywali nawet zapomogi pieniężne na pierwsze potrzeby. Celem zabezpieczenia przemysłu krajowego od współzawodnictwa zagranicy z rozporządzenia rządu Księstwa Warszawskiego przejrano w 1809 r. taryfę celną i obłożono wysokiem cłem wozowem przedmioty, których wyrób w kraju już się zaszczylił, natomiast stosunkowo niewielkie cło nałożono na przedmioty dotychczas w kraju nie wytwarzane.

Oprócz powyższych przywilejów i ulg wyjątkowych nadanych cudzoziemcom, którzyby zechcieli w celach przemysłowych osiedlić się w Polsce, utworzono w 1817

roku tak zwane izby handlowe i rzemieślnicze w Warszawie, Płocku, Kaliszu i Lublinie, obowiązane dłać o rozwój handlu i przemysłu krajowego, które następnie, w 1847 r., zastąpione przez Radę przemysłową przy Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych z sekcjami rolną i fabryczno-handlową, a w 1822 r. utworzono tak zwany fundusz fabryczny na pożyczki dla fabrykantów-cudzoziemców, który figuruje corocznie w budżecie Królestwa do 1835 r.

Najważniejszym jednak czynnikiem opiekuńczych władz rządowych, zmierzającym do stworzenia przemysłu polskiego, było powołanie do życia, postanowieniem królewskim z dnia 29. Stycznia 1828 r., Banku Polskiego, którego jednym z wytycznych punktów działalności był rozwój handlu, kredytu i przemysłu. Zwinięcie tej instytucji w 1885 r. z jej dążnościami od założenia pozostawiło w życiu gospodarczym kraju lukę, którą częściowo zappełnia obecny Bank Handlowy, powstały w 1870 r.

Niemają również wpływ na rozwój przemysłu w Królestwie miały wystawy płodów przemysłu krajowego, urządzone w Warszawie w latach 1839, 1847 i 1857.

Zabiegi Władz rządowych Księstwa Warszawskiego, a później Królestwa Kongresowego oraz prace i usiłowania jednostek świątłych, energicznych i wpływowych, jak Stanisław Staszic, Józef ks. Zajęczek, Feliks hr. Łubiński, Tadeusz hr. Mostowski, Franciszek ks. Drucki-Lubecki, Ryszard Rembieliński, Piotr Steinkeller i in., około zaszczerpienia przemysłu w Polsce sprawiły, że w Kraju wyłącznie rolniczym, jakim Polska była w końcu XVIII wieku w następnym stuleciu powstały takie ogniska przemysłowe jak Łódź, z okolicą, Warszawa, Żyrardów, Częstochowa, Zawiercie, Dąbrowa, Sosnowice i inne.

Głównym siedliskiem przemysłu bawełnianego w kraju naszym jest gubernja Piotrkowska z miastem Łódź na czele, o którego historii należy nam nieco powiedzieć, gdyż jest ona zarazem historią przemysłu bawełnianego u nas.

Miasto Łódź, ów na Polskiej ziemi Manchester, położone nad dwiema strugami Jasionią i Łódką, w XIII stuleciu było mało-

znaczną wioską, zwaną Łódką i należącą do Książąt Łęczyckich, z których Władysław, późniejszy król Władysław Łokietek, przywilejem z 1332 r. nadał ową ubogą wioskę Biskupom Kujawskim w wieczyste posiadanie. Za staraniem tych ostatnich wieś Łódź wyniesiono na początku XV stulecia do godności miasta. W ciągu następnych przeszło dwóch stuleci nie znajdujemy o Łodzi najmniejszych śladów, dopiero gdy kraj nasz przeszedł w ręce Prusaków, dowiadujemy się z przeglądu dawnych miast polskich, dokonanego przez rząd pruski w 1793 r., że miasto Łódź, zostające w posiadaniu Rybickiego, Arcybiskupa Kujawskiego, liczyło w roku tym 190 nieszkańców, utrzymujących się wyłącznie z pracy rolnej, że posiadało i kościół katolicki, 44 domy, w tej liczbie 11 niezamieszkałych, 18 placów pustych i 44 stodoły. Studzien wykazano 4 publiczne i 1 prywatne 1 młyn wodny oraz 2 szynki, z których jeden dominialny, drugi probostwa.

Przemysł rękodzielniczy reprezentowali wówczas dwaj garbarze, jeden ślusarz, jeden krawiec, jeden szewc, ośmiu kołodziejów i jeden stolarz.

W 1793 r. mieszkańcy Łodzi płacili następujące podatki: podymnego 236 złp., ognioowego 360 złp., od skór 292 złp., nadto czynszu Biskupom Kujawskim 450 złp. i Scholastykowi Łęczyckiemu 300 złp. Magistrat miejski składał się wówczas z burmistrza, czterech radnych i pisarza miejskiego.

Tak opłakany stan miasta Łodzi trwał do 1806 r. w którym ze zmianą stosunków wewnętrznych kraju, — skutkiem utworzenia Księstwa Warszawskiego, — Łódź przeszła od Biskupów Kujawskich w posiadanie Rządu. Od tej chwili poczyną się Łódź powoli podnosić. W 1812 r. z polecenia Rządu Księstwa Warszawskiego dokonano pierwszego pomiaru miasta, który powtórzono z większą dokładnością w 1819 r., a w roku następnym postanowieniem Księcia Namiestnika Królewskiego z dnia 18. Września zaliczono Łódź do rządu miast fabrycznych kraju uznanych za najodpowiedniejsze dla kolonizacji przemysłowej.

Celem przygotowania placów, odpowiednich pod budowę przyszłych fabryk, dokonano w latach 1821—1840 szeregu regulacji miasta Łodzi, do której włączono sto-

pniowo grunta folwarku Stara Wieś, Wójtostwa Łódzkiego, wsi Wólka, Wójtostwa zakrzewskiego oraz części lasu rządowego z leśnictwa Łaznów i podzielono je na części, na których przybywający koloniści obowiązani byli pobudować domy według przygotowanych planów i zająć się tkactwem.

O szybkim rozwoju Łodzi sądzić możemy z przyrostu ludności, zestawionej na tablicy I na podstawie danych archiwalnych.

Tablica I.

Lata	Liczba mieszkańców m. Łodzi
1793	190
1820	799
1827	2.843
1829	4.273
1830	4.343
1832	5.140
1833	5.730
1837	10.645
1838	12.176
1840	16.415
1844	14.028
1849	15.565
1850	15.764
1851	18.190
1857	26.073
1860	32.639
1872	50.000
1878	100.000
1884	113.146
1885	150.000
1897	316.209
1904	400.000
1910	450.000

W połowie 1824 r. z napływem do Polski rękodzielników wyrobów bawełnianych z Czech i Saksonii, przybyło do Łodzi około pięćdziesiąt rodzin tkackich, z których każda zatrudniała po kilka krosien do wyrobów bawełnianych.

Po krótkim zastoju w przemyśle bawełnianym 1826 r. osiedli w Łodzi znaczniejsi przemysłowcy: Lange, Potempa i Wendisch; ten ostatni niebawem założył olbrzymią naówczas przędzalnię bawełny o silniku wodnym, przedwczesna jednak śmierć przedsiębiorczego Wendischa spowodowała upadek pomyślnie rozwijającej się jego przędzalni.

Wzmagające się potrzeby przemysłu krajowego z jednej, zmniejszenie się napływu zamożniejszych fabrykantów zagranicznych

z drugiej strony, skłoniły Rząd do wysłania za granicę Benedykta Tykela, komisarza fabryk i zarazem Naczelnika sekcji fabrycznej w Komisji województwa Mazowieckiego, który, zwiedzając ważniejsze ogniska przemysłowe Czech, Prus i Saksonii, obznajmiał tamtejszych fabrykantów z nadzwyczajnymi

Tablica II.

Obraz rozwoju Zakładów Tow. Akc. Wyrobów Bawełnianych Ludwika Geyera w Łodzi.

Lata	Silniki w HP	Ilość wrzecion		Ilość krosien tkackich	Liczba robotników	Wartość wytworu w rublach
		prze- dzalni- czych	nitko- wni- czych			
1829	—	—	—	?	?	?
1830	—	—	—	?	?	?
1831	—	—	—	?	?	?
1832	—	—	—	60	75	?
1833	—	—	—	60	75	?
1834	—	—	—	56	100	?
1835	—	—	—	56	600	?
1836	—	—	—	?	216	27.000
1837	—	—	—	?	517	105.000
1838	—	7.872	—	179	420	136.000
1839	—	7.872	—	180	452	145.000
1840	60	7.872	—	180	390	186.000
1841	60	7.728	—	180	579	200.370
1842	60	7.728	—	176	798	181.000
1843	60	7.728	—	180	658	147.000
1844	60	7.728	—	180	616	246.000
1845	60	10.560	—	176	715	258.000
1846	60	11.724	—	148	718	270.000
1847	60	16.144	—	180	750	297.000
1848	120	16.144	—	180	627	306.000
1849	120	20.384	—	180	635	415.000
1850	120	20.384	—	170	645	436.000
1851	120	20.384	—	168	655	487.772
1852—1884	zupełny brak danych statystycznych.					
1885	?	19.662	—	534	?	?
1886	?	22.272	—	598	?	?
1887	?	22.272	—	598	1.145	2.253.377
1888	?	24.192	—	598	1.145	2.161.768
1889	?	25.368	—	698	1.165	2.112.051
1890	?	24.892	—	698	1.312	1.664.831
1891	?	26.992	—	700	1.330	2.024.811
1892	?	28.470	—	840	1.262	2.111.000
1893	?	24.316	—	840	1.323	2.380.658
1894	?	26.044	—	840	1.397	2.423.375
1895	?	26.144	—	841	1.523	2.821.723
1896	2.000	27.988	—	1.041	1.559	3.199.725
1897	2.000	38.120	—	1.041	1.559	3.524.393
1898	2.000	38.200	—	1.343	1.569	3.889.432
1899	2.175	37.000	—	1.490	2.648	4.544.046
1900	2.175	37.996	—	1.490	2.673	4.996.126
1901	2.175	37.996	—	1.490	2.762	4.847.215
1902	2.175	37.004	—	1.490	2.814	4.925.000
1903	2.665	37.052	—	1.576	2.986	5.945.000
1904	2.665	45.300	—	1.580	2.998	5.401.234
1905	2.665	45.300	420	1.580	3.252	5.001.234
1906	2.665	45.300	420	1.576	3.609	6.091.399
1907	2.840	45.300	420	1.576	3.824	7.500.000
1908	2.840	45.300	420	1.580	3.664	7.109.989
1909	2.840	44.088	420	1.580	3.960	7.181.214
1910	4.440	45.116	420	1.580	4.020	?

przywilejami przez Polskę udzielanymi i zachęcał ich od zaszczerpienia swego przemysłu na naszej ziemi.

W liczbie wielu innych, wskutek tej zachęty przybyłych do Królestwa w 1827 r. znajdował się Ludwik Geyer, przemysłowiec z Zittan, który posiadając znaczne kapitały, założył w Łodzi w 1829 r. fabrykę wyrobów bawełnianych na większą skalę i pierwszy zastosował do niej w 1840 r. silnik parowy 60 konny, dając początek tak szybkiemu rozwojowi przemysłu bawełnianego w Łodzi i w kraju wogóle, jakim dotąd żadna inna gałąź przemysłu naszego poszczycić się nie może.

O szybkim rozwoju Zakładów Geyrowskich, przeistoczonych w 1886 r. na „Towarzystwo Akcyjne Wyrobów Bawełnianych Ludwika Geyera“ poucza nas tablica II.

W 1829 r. przybyło do Królestwa wielu tkaczy bawełnianych.

Utworzenie granicy celnej pomiędzy Królestwem i Cesarstwem, jako następstwo wojny w 1830/31, spowodowało upadek tych gałęzi przemysłu naszego, które przedtem rozwinąć się zdołały. Najwięcej więc ucierpiał przemysł wełniany, czerpiący już wówczas źródło zbytu na rynkach wschodnich. Część fabryk sukienniczych bądź zwinięto, bądź przeniesiono do Cesarstwa (Białystok, gub. Litlandzka), część utrzymała się dzięki tylko poparciu Banku Polskiego, część zaś przystosowała krosna swoje do wyrobów bawełnianych, mających zbyt w samym kraju, dotychczas bowiem wyroby te sprowadzono do Królestwa z Rosji i zagranicy.

W latach 1830—1841 widzimy wzrost wytwórstwa bawełnianego i przypływ cudzoziemców, osiedlających się w Kaliskiem i Piotrkowskiem. W tym to czasie, osiadły w Ozorkowie, Henryk Schlösser założył (w 1831 r.) fabrykę wyrobów bawełnianych, będącą od 1894 r. własnością Towarzystwa Akcyjnego Schlösserowskiej przędzalni bawełny i tkalni.

Parę lat później (w 1833) Piotr Gostkowski, właściciel Kromołowa z przyległościami, założył w Zawierciu fabrykę, która po jego śmierci należała do rodziny Zachertów, Ludwika Polewskiego, Majera Mendelsohna, Herszla Pańskiego, Cyny Breszla, Löbla Mamloka, małżonków Pławner, wre-

szcie od 1869 r. do braci Ginsberg. Od tych ostatnich nabyło fabrykę w 1877 r. Towarzystwo Akcyjne Zakładów przędzalni bawełny, tkalni etc. „Zawiercie“ i od tej właściwie pory zaczyna się nader szybki rozwój owych Zakładów, które w 1908 r. posiadały 81.346 wrzecion przędzalnych i 3.350 nitkowniczych oraz 2.599 krosien samotkackich, zatrudniały 6.347 robotników, wartość wytworu wynosiła rb. 8,092.770, a silniki parowe przedstawiały pracę 6.000 koni.

Wartość wytwórstwa bawełnianego u nas w 1840 r. wynosiła 2.532.000 rb., w 1841 r. 2.549.000 rb. W latach następnych przemysł bawełniany przyszedł do znacznego upadku, wartość jego wytworu w 1845 r. wynosiła 2.061.000 rb., ludność fabryczna znacznie zmalała, a biedni fabrykanci i rękodzielnicy, nie mogąc przetrwać przesilenia, opuszczali tłumnie swoje warsztaty i szukali innego zajęcia. Przyczyną tego było przesilenie ekonomiczne w całej Europie, głód w Polsce (1844—5845) i ożywienie przemysłnictwa, stąd napływ do kraju wyrobów zagranicznych.

Po kilku latach zastoju, nastały świetne czasy dla przemysłu bawełnianego, wytwórczość jego wzrasta, a kapitały zagraniczne znowu znacznie napływają.

W tym czasie, wobec zniesienia w Anglii (1842 r.) zakazu wywozu maszyn przędzalniczych, szerzej rozwijają się u nas przędzalnie. Między innymi powstały wówczas w Łodzi następujące przędzalnie bawełny: Trauguta Grohmana o 1.632 wrzecionach, Samuela Landé o 6.292 wrzecionach, Jakóba Petersa o 674 wrzecionach i Fryderyka Moesa o 2.856 wrzecionach.

Ruch w 1848 r. nie wywarł szkodliwego wpływu na rozwój przemysłu bawełnianego w Królestwie, a wzmocnienie straży pogranicznej, utrudniło handel przemysłowy i zapewniły większy odbyt wyrobom krajowym.

Otwarcie w tymże, 1848 r., pierwszej w kraju kolei żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, ułatwiającej przewóz węgla kamiennego z zagranicy i Zagłębia dąbrowieckiego oraz dostawę maszyn i materiałów surowych do fabryk, zniesienie granicy celnej pomiędzy Cesarstwem i Królestwem w 1850 r., otwierające obszerne rynki zbytu dla przemysłu naszego chwilowe obniżenie cła wwozowego podczas

wojny wschodniej (1854—1856) od towarów i materiałów surowych, przywożonych z zagranicy drogą lądową, wreszcie uwłaszczenie włościan w 1864 r. miało olbrzymi wpływ na nader szybki rozwój naszego przemysłu bawełnianego w okresie przejściowym.

Sprzyjające warunki dla rozwoju przemysłu bawełnianego w kraju naszym zachęciły Hermana Diedricha Lindheima z Ullersdorfu do założenia w Żarkach w 1850 r. przędzalni bawełny o 5.000 wrzecionach (w budynkach b. fabryki wyrobów żelaznych Piotra Steinkellera), a Karola Scheiblera, dyrektora Schlösserowskiej przędzalni bawełny w Ozorkowie, do założenia w Łodzi w 1854 r. fabryki wyrobów bawełnianych o 18.000 wrzecion przędzalniczych i 100 pierwszych w kraju krosnach samotkackich, która stała się początkiem dziś istniejących Zakładów Towarzystwa Akcyjnego Wyrobów bawełnianych Karola Scheiblera, liczących się do największych nie tylko w Królestwie Polskiem i Cesarstwie, lecz i na całym kontynencie europejskim.

Przędzalnia Żarecka po śmierci Lindheima przeszła w 1867 r. na własność Karola Scheiblera, a następnie Towarzystwa Akcyjnego tegoż inienia.

Olbrzymi rozwój Zakładów Scheiblerowskich uwydatnia nam następująca tablica III, zawierająca dane liczbowe, dotyczące

Tablica III.

Lata	Ilość wrzecion		Ilość krosien tkackich	Liczba robotników	Wartość wytworu w rublach
	przędzalniczych	nitkowalnych			
1854	18.000	?	100	?	?
1866	26.000	?	100	?	?
1869	40.000	?	400	?	?
1873	110.000	?	2.200	?	?
1877	128.000	?	2.200	?	?
1878	182.000	?	3.040	?	?
1879	207.000	?	3.565	?	?
1885	224.000	8.200	3.600	?	?
1899	237.000	12.018	4.789	5.436	19.060.523
1900	232.482	12.018	4.789	7.485	16.797.130
1901	228.260	11.958	5.155	7.655	18.396.553
1902	182.980	49.196	5.153	7.250	13.263.598
1903	182.980	49.196	4.826	7.236	16.077.191
1904	182.980	49.196	4.826	6.895	20.136.707
1905	182.980	49.196	4.826	7.003	16.813.074
1906	182.980	49.196	4.826	7.314	14.899.745
1907	172.434	49.196	4.826	7.301	14.152.690
1908	172.434	49.196	4.826	7.206	14.546.990

ilości wrzecion przędzalniczych i nitkowalnych oraz krosien tkackich, czynnych w Zakładach tych różnemi laty, liczby robotników i wartość wytworu.

W 1850 r. istniało w Królestwie Polskiem 59 fabryk większych oraz 2524 mniejszych i warsztatów pojedynczych bawełnę przerabiających, z 14.326 robotnikami i wartością wytworu 2.6.3.000 rb. w 1860 r. liczba fabryk większych wzrosła do 208, mniejszych i warsztatów pojedynczych do 3.857, liczba robotników do 17.044, a wartość wytworu do 8.091.400 rb.

Wypadki 1863 r. oraz głód bawełniany w latach 1861—1864 wpłynęły na znaczne obniżenie wytwórstwa bawełnianego.

W 1864 r. posiadaliśmy 125 fabryk większych oraz 1975 mniejszych i warsztatów pojedynczych z 11.867 robotnikami i wartością wytworu 4.183.880 rb., który w porównaniu z 1860 r. zmalała o 48 %.

W latach następnych przemysł bawełniany stale rozwija się w kierunku wielkoprzemysłowym i tak w 1869 r., u schyłku okresu przejściowego. Królestwo Polskie posiadało już 112 fabryk większych oraz 974 mniejszych i warsztatów pojedynczych bawełnę przerabiających z 13.387 robotnikami i wartością wytworu 8.132.116 rb., która w porównaniu z 1840 r. t. j. w ciągu lat 30 okresu przejściowego wzrosła przeszło trzykrotnie.

Właściwie jednak rozwój przemysłu bawełnianego na większą skalę poczyną się od 1870 r. pod wpływem szerokiego rozwoju w tym czasie sieci kolejowych w kraju i Cesarstwie (Warszawsko-Petersburska w 1862 r., Warszawsko-Bydgoska w 1863 r., Fabryczno-Łódzka w 1866 r., Warszawsko-Terespolska w 1869 r. i Nadwiślańska w 1877 r.) oraz podwyższenia celi wchodowych od wyrobów bawełnianych zagranicznych w 1877 roku.

W okresie tym powstały u nas następujące znaczniejsze zakłady fabryczne bawełnę przerabiające: Tow. Akc. J. K. Poznańskiego w Łodzi, Tow. Akc. „Heinzel i Kunitzer“ w Widzewie, Tow. Akc. S. Rosenblatta w Łodzi, Tow. Akc. „Krusche i Ender“ w Pabjanicach, Tow. Akc. L. Grohmann w Łodzi, Tow. Akc. Łódzkiej niciar. manufaktury w Widzewie, Tow. przędzalniane

„La Czenstochovienne“ w Częstochowie, Teodora Endera w Moszczenicy, Tow. Akc. „Lorentz i Krusche“ w Zgierzu, Tow. Akc. Zgierskiej Bawełnianej Manufaktury w Zgierzu, Tow. Akc. Augusta Schmelzera w Myszkowie, „Tow. Akc. M. Silbersteina w Łodzi, Karola Steinerta w Łodzi, Tow. Akc. „Hiele i Dittrich“ w Żyrardowie, Adama Ossera w Łodzi R. Biedermanna w Łodzi, przedziałnia „Wola“ w Warszawie, K. Hoffrichtera w Łodzi, Tow. Akc. R. Kindlera w Pabjanicach i inne.

O szybkim rozwoju przemysłu bawełnianego w kraju naszym poucza nas tablica IV, ułożona na podstawie danych urzędowych, dotyczących ilości fabryk, ilości narzędzi pracy, liczby robotników, stosunku liczby robotników do ilości fabryk, wartości wytworu, wreszcie stosunku wartości wytworu do ilości fabryk i liczby robotników.

Nadmienić należy, że dawniej zaliczano do fabryk każdy warsztat pojedynczy (każde krosno pojedyncze), od roku zaś 1886 zbierają się wiadomości tylko o fabrykach zatrudniających więcej niż 15 robotników lub używających do pracy silników parowych, gazowych i t.p. bez ograniczenia co do liczby robotników.

Jakkolwiek dane urzędowe nie zupełnie odpowiadają rzeczywistym danym, gdyż przemysłowcy nie tylko u nas, ale i w innych państwach Europejskich mają zwyczaj ukrywania rzeczywistej liczby robotników i wartości wytworu w obawie nowych podatków niemniej jednak dane te dają nam obraz rozwoju przemysłu krajowego.

Profesor Witold Załęski w swej „Statystyce porównawczej Królestwa Polskiego“ powiększa dane urzędowe, dotyczące liczby robotników i wartości wytworu o 25%, celem zbliżenia się do rzeczywistości.

Ponieważ część fabryk w przemyśle bawełnianym pracuje na dwie zmiany, przeto dane urzędowe, dotyczące ilości narzędzi pracy, czynnych w tej gałęzi przemysłu należy, zdaniem naszym, powiększyć także o 25%, chcąc mieć obraz przemysłu bawełnianego w kraju naszym bliższą rzeczywistości.

Z tablicy IV widzimy, że gdy wartość wytworu przemysłu bawełnianego w okresie przejściowym (1840—1870) waha się w gra-

nicach $2\frac{1}{2}$ —8 milionów, w 1870 r. wynosi ona już 10.220.901 rb., w 1880 r. 30.855.800 rb., w 1881 r. 41.886.000 rb., a po kilku latach (1885—1890) ciężkiego przesilenia, znowu wzmagają się i w 1897 r. wynosi 93.139.000 rb., czyli w porównaniu z 1870 r. wzrasta przeszło dziesięciokrotnie. W latach następnych przemysł bawełniany przyszedł do znacznego upadku, wartość jego wytworu w 1899 r. wynosiła zaledwie 70.346.116 rb., a więc w porównaniu z 1897 r. zmalała o 24%.

Odtąd wartość wytwórstwa bawełnianego znowu wzrasta powoli i w 1904 r. dobiega do 90.349.551 rb., w roku zaś następnym sztrajkowym, spada do 83.671.099 rb. Ze spadkiem wartości wytworu przy niezmiennych ilości fabryk, spada ilość czynnych narzędzi pracy, co znaczy, że przedsiębiorstwa bawełniane nie upadły w roku strajkowym, lecz ograniczyły wytwórstwo; wzrost w tymże czasie liczby robotników należy tłumaczyć zwiększoną obsługą maszyn pod wpływem ruchu roboczego.

W latach następnych wartość naszego wytwórstwa bawełnianego znowu olbrzymieje dzięki wysokim cenom towarów i w 1908 r. wynosi 103.506.099 rb., znaczy, że w porównaniu z 1870 r. t.j. w ciągu lat 38 okresu wielkoprzemysłowego wartość wytworu wzrosła przeszło dziesięciokrotnie.

Tylko ilość fabryk stale zmniejsza się; gdy w 1870 r. kraj nasz posiadał 393 fabryk bawełnę przerabiające, w 1887 r. mieliśmy 240 fabryk, w 1897 r. — 113, a w 1908 — już tylko 76, czyli ilość fabryk w okresie od 1870 do 1908 r. t.j. w ciągu 38 lat zmniejszyła się przeszło pięć razy, co należy tłumaczyć ogólnymi warunkami ekonomicznymi sprzyjającymi zwłaszcza w przemyśle bawełnianym pochłanianiu drobnych i średnich przedsiębiorstw przez wielkie.

Ze wzrostem wartości wytworu widzimy ogromne zmiany w kierunku ześrodkowania wielkoprzemysłowego (koncentracji wielkoprzemysłowej); gdy w 1870 r. na jedną fabrykę przypadało przeciętnie 26.007 rb. wartości wytworu i 34,63 robotnika, w 1887 r. przypadało już 171.146 wartości wytworu i 95,24 robotnika, w 1897 r. przypadało 824.239 rb. wartości wytworu i 389,23 robotnika, a w 1908 r. przypadało 1.361.922 rb. wartości wytworu i 739,25 robotnika.

Tablica IV.
Statystyka przemysłu bawełnianego w Królestwie Polskiem.

Okresy	Lata	Ilość fabryk większych	Ilość fabryk mniejszych i warsztatów pojedynczych	Ilość fabryk ogólna	Ilość wrzecion przedziałnych	Ilość wrzecion nitkowniczych	Ilość krosien tkackich	Liczba robotników	Przeciętna liczba robotników na jedną fabrykę	Wartość wytworu w rublach	Przeciętna wartość wytworu w rublach na jedną fabrykę	Przeciętna wartość wytworu w rublach na jednego robotnika	Lata	Okresy
Rękodzielniczy	1820 do 1840	Niepełne dane statystyczne, dotyczące okresu rękodzielniczego, mamy w pracach Franciszka Rodeckiego „Obraz statystyczno-geograficzny Królestwa Polskiego” Warszawa 1830, Oskara Flaßa „Opis miasta Łodzi” Warszawa, 1853 i innych.											1820 do 1840	Rękodzielniczy
Przejęciowy	1840	—	—	—	27.300	—	—	—	—	2,532.000	—	—	1840	Przejęciowy
	1841	—	—	—	—	—	—	—	—	2,549.000	—	—	1841	
	1845	—	—	—	—	—	—	—	—	2,064.000	—	—	1845	
	1850	59	2.524	2.583	61.300	—	9.754	14.326	5,55	2,673.000	1.035	187	1850	
	1854	107	2.192	2.299	107.236	—	6.944	10.400	4,52	2,729.604	1.187	262	1854	
	1855	136	2.086	2.222	—	—	6.632	11.400	5,13	3,346.510	1.506	294	1855	
	1856	114	2.189	2.303	—	—	5.430	9.823	4,27	2,853.316	1.239	290	1856	
	1857	157	2.437	2.594	79.309	—	7.928	14.387	5,55	4,682.355	1.805	325	1857	
	1860	208	3.857	4.065	—	—	9.408	17.044	4,19	8,091.400	1.991	475	1860	
	1864	125	1.975	2.100	116.236	—	7.521	11.867	5,65	4,183.880	1.962	352	1864	
1865	—	—	—	122.236	—	—	12.725	—	5,010.456	—	394	1865		
1866	—	—	1.866	—	—	—	9.578	5,13	6,099.474	3.269	637	1866		
1867	—	—	—	—	—	—	11.763	—	8,157.000	—	693	1867		
1869	112	974	1.086	—	—	—	13.387	12,33	8,13.166	7.488	607	1869		
Wielko-przemysłowy	1870	393	—	393	289.450	—	—	13.605	34,63	10,220.901	26.007	751	1870	Wielko-przemysłowy
	1871	—	—	10.499	—	—	—	19.894	1,89	10,433.074	994	524	1871	
	1872	—	—	9.018	—	—	—	20.091	2,29	11,918.074	1.323	593	1872	
	1873	—	—	7.565	—	—	—	18.574	2,45	12,214.574	1.615	658	1873	
	1874	—	—	—	—	—	—	17.377	—	11,992.000	—	690	1874	
	1875	—	—	—	385.450	—	—	20.634	—	13,209.000	—	640	1875	
	1876	—	—	2.409	216.640	—	4.417	15.589	6,47	11,994.860	4.979	769	1876	
	1878	—	—	—	397.450	—	—	17.495	—	26,390.000	—	1.508	1878	
	1880	—	—	3.881	449.582	—	—	19.576	5,04	30,855.800	7.950	1.576	1880	
	1884	158	3.921	3.449	467.582	—	—	26.934	7,81	44,886.000	13.014	1.667	1884	
	1885	—	—	3.814	505.622	—	10.572	31.418	8,24	41,871.000	10.981	1.333	1885	
	1887	240	—	240	—	—	—	22.858	95,24	41,075.000	171.146	1.797	1887	
	1890	94	—	94	472.809	—	—	20.009	212,87	31,495.000	335.054	1.574	1890	
	1891	163	—	136	—	—	—	26.307	161,39	47,600.000	292.025	1.809	1891	
	1892	114	—	114	—	—	—	—	—	44,844.000	393.369	—	1892	
	1893	117	—	117	—	—	—	23.115	197,56	50,000.000	427.351	2.164	1893	
	1895	76	—	76	—	—	—	30.139	396,56	47,967.451	631.151	1.591	1895	
	1896	147	—	147	—	—	—	34.482	234,57	49,412.219	336.138	1.433	1896	
	1897	113	—	113	—	—	—	43.614	389,23	93,139.000	824.239	2.134	1897	
	1899	62	—	62	936.956	69.452	23.169	44.990	725,65	70,346.116	1,134.615	1.564	1899	
	1900	64	—	64	1,043.905	81.414	24.089	44.810	700,16	72,652.013	1,135.188	1.622	1900	
	1901	67	—	67	1,086.052	80.788	25.292	46.405	692,62	76,988.150	1,149.077	1.659	1901	
	1902	71	—	71	1,090.338	135.254	25.799	47.205	664,86	77,928.305	1,097.582	1.651	1902	
	1903	72	—	72	1,111.317	141.922	26.344	49.771	691,27	88,421.212	1,228.072	1.757	1903	
	1904	74	—	74	1,112.843	142.914	26.260	48.437	654,55	90,349.551	1,220.940	1.865	1904	
	1905	74	—	74	1,073.095	127.138	26.203	50.813	686,66	83,671.099	1,130.690	1.647	1905	
1906	76	—	76	1,119.287	147.424	26.641	54.343	715,04	89,781.417	1,181.334	1.652	1906		
1907	73	—	73	1,104.099	154.123	26.891	57.145	782,81	101,241.026	1,386.863	1.772	1907		
1908	76	—	76	1,111.273	154.671	26.215	56.183	739,25	103,506.099	1,361.922	1.842	1908		
1908*)	76	—	76	1,389.091	193.338	32.769	70.229	924,07	129,382.624	1,702.403	1.842	1908		

*) Podwyższając ilość wrzecion przedziałnych, nitkowniczych, ilość krosien tkackich, liczbę robotników oraz wartość wywozu o 25%.

— oznacza brak danych statystycznych.

Dane te świadczą o bardzo szybkim wzroście przedsiębiorstw wielkich i zanikaniu mniejszych.

Wracając jeszcze do tablicy IV przedstawiającej nam rozwój przemysłu bawełnianego w Królestwie Polskiem, widzimy, że gdy w 1870 r. jeden robotnik wytwarzał przeciętnie rocznie za 751 rb., wydajności jego pracy w 1908 r. wzrosła do 1812 rb., czyli blisko 2½ raza w ciągu lat 38, co świadczy o nieustannem stosowaniu w tej gałęzi przemysłu najnowszych udoskonaleń technicznych.

O szybkim rozwoju naszego przemysłu bawełnianego sądzić także możemy po ilości narzędzi pracy, użytych różnemi laty do wytwórstwa bawełnianego.

Weźmy n. p. pod uwagę lata 1876 i 1908 i porównajmy ilości czynnych w latach tych wrzecion przędzalniczych i krosien tkackich.

Tablica V.

Lata	Ilość wrzecion przędzalniczych	Ilość krosien tkackich
1876	216.640	4.417
1908	1.111.273	26.215
Stosunek procentowy ilości narzędzi pracy 1908 r. do 1876 roku	513%	593%

Cyfry powyższe pouczają nas, że w przeciągu 32 lat (1876—1908) ilość wrzecion przędzalniczych, czynnych w Królestwie powiększyła się przeszło pięć razy, ilość zaś krosien tkackich wzrosła bez mała sześć razy, co należy tem tłumaczyć, że gdy przędzę wyrabiano już tylko mechanicznie, krosna tkackie ręczne długo jeszcze współzawodniczyły z mechanicznymi, skutkiem taniości utrzymania, a więc i siły roboczej.

Przemysł bawełniany w Królestwie Polskiem ogniskuje się w guberniach Piotrkowskiej, Warszawskiej i Kaliskiej. Z ogólnej wartości wytworu tej gałęzi przemysłu naszego, wynoszącej w 1908 r. rb. 103,506.099 przypada na gubernię Piotrkowską 98,579.126

rb., czyli 95%, z tego na miasto Łódź przypada 56,744.828 rb., czyli 60% wartości wytworu całej gubernii.

Zdumiewający rozwój przemysłu bawełnianego w Łodzi uwidatnia nam tablica VI.

Tablica VI.

Lata	Wartość wytwórstwa bawełnianego	
	w Łodzi	w całym kraju
	R u b l e	
1840	1.102.871	2.522.000
1850	1.744.000	2.673.000
1855	3.500.000	5.010.456
1870	7.796.000	10.220.901
1873	10.734.025	12.214.574
1878	18.754.030	26.390.000
1884	28.905.470	44.886.000
1899	49.052.059	70.346.116
1900	50.139.637	72.652.013
1901	53.891.337	76.988.150
1902	50.685.204	77.928.305
1903	56.527.291	88.421.212
1904	57.355.673	90.349.551
1905	53.884.231	83.671.099
1906	51.960.546	89.781.417
1907	57.656.544	101.241.026
1908	58.744.828	103.506.099

Dane powyższe pouczają nas, że gdy wartość wytwórstwa bawełnianego Łodzi w 1840 r. wynosiła 43% ogólnej wartości wytwórstwa, w 1908 r. wartość ta wynosi 57% wartości wytwórstwa w całym kraju, gdy wartość wytwórstwa bawełnianego Łodzi w okresie 68 letnim (1840—1908) wzrosła 53 razy, też wartość w tymże okresie czasu wzrosła w całym kraju 41 razy; znaczy to, że przemysł bawełniany w Łodzi rozwija się intensywniej, aniżeli w innych miejscowościach kraju naszego.

Na zakończenie należy nam wspomnieć o olbrzymim rozwoju Towarzystw Akcyjnych w przemyśle bawełnianym Królestwa Polskiego, których wartość wytworu w 1908 roku wynosiła 83,214.777 rb. t. j. 80% ogólnej wartości wytwórstwa bawełnianego w całym kraju.

Literatura przedmiotowa i źródła.

Ludwik Wolski: „Głównejsze wiadomości statystyczne o Królestwie Polskiem na zasadzie akt urzędowych“ w Kalendarzu Obserwatorium Astronomicznego Warszawskiego z 1857 i 1858 r.

„Zbiór przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego“. Wydział Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Przemysł i Zakłady przemysł posilkujące. Część 2. tom I, 1866 r.

Dominik Bociarski. „Rys statystyczny przemysłu Królestwa Polskiego“ w Bibliotece Warszawskiej z 1873 r.

Witołd Załęski. „Statystyka porównawcza Królestwa Polskiego“ 1876 r.

Henryk Nagel. „Rys przemysłu tkackiego w Królestwie Polskiem od 1815 r.“ w *Ekonomiście* z 1880 r.

J. G. Bloch. „Przemysł fabryczny Królestwa Polskiego w okresie X-letnim od 1871 do 1880 r. z uwzględnieniem stanu jego poprzedzającego“ 1884 r.

„Memorjał przemysłowców łódzkich do Ministerjum Finansów“ 1886 r.

Witold Załęski. „Zarys statystyczny przemysłu i handlu Królestwa Polskiego“ w *Encyklopedyi Handlowej* 1891 r.

Róża Lnkseburg. *Die Industrielle Entwicklung Polens* 1898 r.

Henryk Radziszewski. „W naszych sprawach“ 1900 r.

Stanisław Koszutski. „Rozwój przemysłu wielkiego w Królestwie Polskiem“ 1901 r.

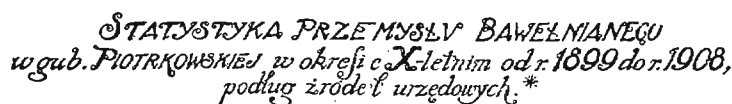
Witołd Załęski. „Królestwo Polskie pod względem statystycznym“. 1901 r.

„Trudy Warszawskawo Statisticzeskawo Komiteta dla X gubernij Carstwa Polskawo“. Wypusk XXIX, *Fabrizno-Zawodskaja i Kustarnaja Promyszlennost'* w X gubernijach Carstwa Polskawo za 1901—1906 gody 1907.

Dane statystyczne łaskawie udzielone mi przez p. p. starszych inspektorów fabrycznych gub. Piotrkowskiej i Kaliskiej oraz p. p. Dyrektorów fabryk gub. Warszawskiej.

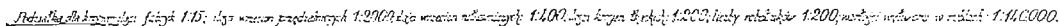
PODŁUG ŹRÓDEŁ VRZĘDOWYCH
UŁOŻYŁ
ADAM TROJANOWSKI.

L A T A	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908
Łłosc fabryk	57	59	61	63	66	68	68	70	67	68
Łłosc wzroston przędzalniczych	898212	998350	1013019	1 017205	1057411	1058183	998437	1042673	1027485	1031451
Łłosc wzroston autokowczych	63200	68242	79615	76832	132840	153932	117618	137902	144601	145449
Łłosc krowien trzodkich	23351	23269	24421	24835	25100	25304	25203	25690	25939	25807
Łłiczba robotników	43454	43200	44397	44025	47563	46206	48340	51807	54583	53472
Wartość wytworu w rublach	60372080	70506902	76061491	75 013697	82005910	80731471	80388005	83715493	96024984	98579126

* POWIĄŻE DANE STATYSTYCZNE WZDZIELIŁ MI ŁŁASŁAWIE P. A. F. SETNICKIŁ, STARSZY INSPEKTOR FABRYCZNY GUB. PROŁŁKOWSKIE.

ADAM TRÓJANOWSKI.

OKRESY: LATA:	REKONSTRUKCJA	PRZEWJSCIOWY												WIELKO-PRZEMYSŁOWY																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																									
		1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	1861	1862	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032	2033	2034	2035	2036	2037	2038	2039	2040	2041	2042	2043	2044	2045	2046	2047	2048	2049	2050	2051	2052	2053	2054	2055	2056	2057	2058	2059	2060	2061	2062	2063	2064	2065	2066	2067	2068	2069	2070	2071	2072	2073	2074	2075	2076	2077	2078	2079	2080	2081	2082	2083	2084	2085	2086	2087	2088	2089	2090	2091	2092	2093	2094	2095	2096	2097	2098	2099	2100	2101	2102	2103	2104	2105	2106	2107	2108	2109	2110	2111	2112	2113	2114	2115	2116	2117	2118	2119	2120	2121	2122	2123	2124	2125	2126	2127	2128	2129	2130	2131	2132	2133	2134	2135	2136	2137	2138	2139	2140	2141	2142	2143	2144	2145	2146	2147	2148	2149	2150	2151	2152	2153	2154	2155	2156	2157	2158	2159	2160	2161	2162	2163	2164	2165	2166	2167	2168	2169	2170	2171	2172	2173	2174	2175	2176	2177	2178	2179	2180	2181	2182	2183	2184	2185	2186	2187	2188	2189	2190	2191	2192	2193	2194	2195	2196	2197	2198	2199	2200	2201	2202	2203	2204	2205	2206	2207	2208	2209	2210	2211	2212	2213	2214	2215	2216	2217	2218	2219	2220	2221	2222	2223	2224	2225	2226	2227	2228	2229	2230	2231	2232	2233	2234	2235	2236	2237	2238	2239	2240	2241	2242	2243	2244	2245	2246	2247	2248	2249	2250	2251	2252	2253	2254	2255	2256